

BILINGUIZMI: NGA FËMIJËRIA NË MOSHËN MADHORE

Ma. Aida Zoto

Departamenti i Gjuhëve dhe Letërsisë
Fakulteti i Shkencave Humane dhe i Komunikimit Gjuhësor
KU LOGOS
E-mail: zotoaida@gmail.com

PËRMBLEDHJE

Bilinguizmi, ky fenomen shumëdimensional, i pranishëm në çdo vend të botës, në të gjitha klasat e shoqërisë dhe në të gjitha grup-moshat, na lejon studimin e afërsisë gjuhësore, funksionimin e trurit të njeriut, sjelljen sociale, organizimin e shoqërisë dhe formësimin e sistemeve arsimore. Duke marrë parasysh se përvetësimi i gjuhës së dytë apo dhe të tretë ka ndodhur në kohë të ndryshme të jetës së tyre dhe jo domosdoshmërisht në fëmijërinë e hershme, ai cilësohet si një fenomen fiziologjik dhe mendor dhe shfaqet kur dy njerëz ose dy komunitete që përdorin kode të ndryshme komunikimi dëshirojnë të hyjnë në kontakt, duke shkëmbyer mesazhe me anë të përdorimit të një kodi të përbashkët. Në këtë artikull paraqitet një përjasje teorike e fenomenit të bilinguizmit përmes rishikimit të literaturës kombëtare dhe ndërkombëtare lidhur me qëndrimet dhe gjetjet e studimeve të ndryshme të zhvilluara në disa shtete. Përshkrimi dhe vlerësimi i faktorëve kryesorë, individualë dhe shoqërorë, të bilinguizmit e studiojnë atë si: a) fenomen individual bazuar në moshën në të cilën individi ekspozohet ndaj gjuhës së dytë (cilët individë konsiderohen dygjuhësh/bilingë dhe si b) fenomen shoqëror (cilat janë kushtet politike, ekonomike, kulturore, ideologjike dhe a ka përfitime apo dëmtime tek individi dygjuhësh). Së fundmi, lexuesit - si ata njëgjuhësh, ashtu edhe ata dygjuhësh të grupmoshave dhe nënkategorive të ndryshme të bilinguizmit - do të njihen me disa nga përfitimet që sjell ekspozimi ndaj bilinguizmit në aspekte të ndryshme personale dhe sociale.

Fjalët çelës: bilinguizmi, format e bilinguizmit, faktorët e bilinguizmit

ABSTRACT

Bilingualism, this multidimensional phenomenon, present in every country, in all society classes and in all age groups, allows us to study linguistic proximity, human brain functioning, social behavior, organization of society and educational systems. Given that second or third language acquisition happens at different times of their life and not necessarily in early childhood, it is termed a physiological and mental phenomenon and occurs when two people or two communities using different communication codes want to communicate with each other by using a common communication code. This article presents a theoretical approach to the phenomenon of bilingualism through the review of international literature regarding the attitudes and findings of various studies developed in some states. Description and assessment of the main, individual and social factors of bilingualism study it as well as: a) an individual phenomenon based on the age at which the individual is exposed to the second language (which individuals are considered bilingual and b) as a social phenomenon (what are the political, economic, cultural, ideological

conditions and whether there are any benefits of exposure to bilingualism). Finally, readers - monolinguals and bilinguals of the ages and sub-categories of bilingualism - will be acquainted with some of the benefits of exposure to bilingualism in personal and social aspects.

Keywords: bilingualism, forms of bilingualism, bilingualism factors

Bilinguizmi

Gjuha përbën mjetin përmes të cilit dy persona që flasin të njëjtën gjuhë hyjnë në kontakt dhe manifestojnë mendimet e ndjenjat e tyre. Bilinguizmi ndodh atëherë kur dy njerëz ose dy komunitete që përdorin kode të ndryshme komunikimi dëshirojnë të hyjnë në kontakt, duke u lejuar njerëzve që u përkasin sistemeve të ndryshme gjuhësore të shkëmbejnë mesazhe me anë të përdorimit të një kodi të përbashkët komunikimi. Bilinguizmi është një dukuri globale dhe analizohet në lidhje me folësit (në nivel individual apo shoqëror), por edhe në lidhje me sistemet e përfshira gjuhësore¹¹. Kështu, arrijmë në përfundimin se bilinguizmi është produkt “i dukshëm” i kontaktit gjuhësor¹² që vazhdimisht evoluon pa e përfunduar kurrë plotësisht ciklin e tij¹³, ndërkohë që në lidhje me aspektet e ndryshme të sjelljes njerëzore, na lejon studimin e afërsisë gjuhësore, funksionimin e trurit të njeriut, reflekton sjelljen sociale dhe organizimin e shoqërisë dhe formëson sistemet arsimore. Në literaturën ndërkombëtare nuk ka një përkufizim unik të bilinguizmit; disa shkencëtarë emëtojnë folës bilingë, ata individë që zotërojnë dy gjuhë në nivel të ngjashëm me folësit amtarë të gjuhëve përkatëse; disa të tjerë emëtojnë folës bilingë, madje edhe ata individë që dinë pak fjalë në një gjuhë të huaj - të tillë mund të konsiderohen turistët të cilët njohin dy - tri fraza dhe njerëzit e biznesit, të cilët njohin dy - tri përhëndetje në një gjuhë të dytë (koncepti “bilinguizëm embrional/ incipient bilingualism”)¹⁴; dhe së fundi, ka dhe nga ata shkencëtarë që luhaten midis përkufizimit maksimalist dhe minimalist¹⁵. Nga sa më sipër dilet në përfundimin se nuk ka një përkufizim të bilinguizmit që i përfshin të gjitha karakteristikat e si pasojë të ketë vlefshmëri të përgjithshme. Megjithatë, tipari i përbashkët që del nga të gjitha përkufizimet është përvetësimi dhe përdorimi i më shumë se një gjuhe nga një individ. Shkaqet që një individ ose një shoqëri i drejtohet bilinguizmit janë të ndryshme. Bilinguizmi mund t’i imponohet individit apo komunitetit nga faktorë të jashtëm, por njëkohësisht mund të jetë opsional apo për shkak të motivimeve të brendshme.

11 Σελλά-Μάζη, Ε. 2001. Διγλωσσία και κοινωνία. Η κοινωνιογλωσσολογική πλευρά της διγλωσσίας. Η ελληνική πραγματικότητα. Αθήνα: Προσκήνιο.

12 Σκούρτου, Ε. 2002α. Δίγλωσσοι μαθητές στο ελληνικό σχολείο. Επιστήμες Αγωγής, Θεματικό τεύχος 2002, 12.

13 Τριάρχη-Ηerrmann, Β. 2000. Η Διγλωσσία στην Παιδική Ηλικία: Μια Ψυχολογιστική Προσέγγιση Αθήνα: Gutenberg.

14 Diebold, Α. R. 1961. Incipient Bilingualism. Language 37, no.1. 97-112. doi:10.2307/411253.

15 Baker, C. 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (3rd ed.). Clevedon: Multilingual Matters LTD.

Konkretisht, sipas Mackey (2016), situatat dygjuhëshe shfaqen për shkaqe specifike, që veprojnë në mënyrë individuale ose në kombinim. Si shkaqe të tilla ai shpreh pushtimin ushtarak dhe kolonizimin e një rajoni, marrëdhëniet tregtare që shtrihen jashtë kufijve, epërsinë demografike të një grupi gjuhësor që imponohet de facto, prestigjin dhe pushtetin politik që ushtron një grup gjuhësor, emigracionin për arsye ekonomike, politike e fetare, sistemin arsimor, industrializimin dhe përmirësimin e standardeve të jetesës së folësve që mund t'i çojnë individët drejt adoptimit të gjuhës së prosperitetit, përhapjen e një feje dhe gjuhës nëpërmjet të cilës ajo propagandon rritjen e valës të nacionalizmit, për arsye personale që lidhen me aspiratat dhe motivet personale të folësit. Pra, në varësi të mjediseve të caktuara gjuhësore dhe të situatave sociolinguistike, faktorët që ndikojnë drejt bilinguizmit të individëve mund të jenë polikë, fetarë, socialë apo kulturorë dhe zhvillohen duke u bazuar në gjendjen psikologjike, fiziologjike, emocionale dhe shoqërore të individit¹⁶.

Format e bilinguizmit

Të kuptuarit e fenomenit të bilinguizmit mund të kryhet me sukses, nëse merren parasysh aspektet e mëposhtme të fenomenit: mosha, aftësia gjuhësore, zhvillimi mendor, mjedisi gjuhësor i folësit biling, apo mjedisi socio-kulturor që mund të ndikojë si në aftësitë gjuhësore të bilingut, ashtu dhe në përdorimin e gjuhës prej tij, perceptimi i gjuhëve nga të dyja komunitetet gjuhësore (dominantët/pakicat) dhe në fund, miratimin ose refuzimin e identiteteve të veçanta kulturore që mbartin gjuhët e folësit biling¹⁷. Sipas komponentëve të mësipërm, sistematizimi i formave të ndryshme të bilinguizmit mund të ndahet në katër kategori:

1) sipas kriterëve të mësimi të gjuhës së dytë: a) duke u bazuar në moshën në të cilën është përvetësuar gjuha e dytë bëhet dallimi midis bilinguizmit të njëkohshëm dhe atij të vazhdueshëm. Bilinguizmi i njëkohshëm është i njohur dhe si bilinguizëm i “mirëfilltë” dhe ndodh në ata individë, të cilët menjëherë pas lindjes së tyre, vijnë në kontakt me të dyja gjuhët njëkohësisht në mjedisin ku rriten (shtëpi - kopsht). Në këtë kategori janë fëmijët e martesave të përziera apo fëmijët e pakicave gjuhësore dhe zakonisht nuk ka ndarje midis gjuhës amtare dhe gjuhës së dytë, kështu që personi biling ka dy gjuhë amtare. Ndërsa bilinguizmi i vazhdueshëm ekziston kur përvetësimi i një gjuhe të dytë bëhet në një moshë në të cilën gjuha e parë është stabilizuar, pas vitit të tretë të moshës. Si shembuj mund t'i referohemi fëmijëve, të cilët për arsye të ndryshme, pas vitit të tretë të moshës, kanë ndryshuar vendin e banimit dhe janë detyruar të mësojnë

16 Shkurtaj, Gj. 2009. *Sociolinguistikë e shqipes*, Morava, Tiranë.

17 Σελλά-Μάζη, Ε. 2001. Διγλωσσία και κοινωνία. Η κοινωνιογλωσσολογική πλευρά της διγλωσσίας. Η ελληνική πραγματικότητα. Αθήνα: Προσκήνιο.

gjuhën dominuese të mjedisit të ri; b) një tjetër ndarje kemi në format e bilinguizmit të hershëm, atëherë kur gjuha e dytë është fituar në moshën e para-pubertetit dhe të bilinguizmit të vonë, kur gjuha e dytë është mësuar gjatë adoleshencës ose dhe më vonë; së fundmi c) duke u bazuar në mënyrën me të cilën një person biling përvetëson një gjuhë të dytë, kemi dallimin midis bilinguizmit natyral dhe atij kulturor. Kur një person fiton gjuhën e dytë përmes komunikimit të përditshëm me folësit natyralë, pa ndjekur paralelisht mësimet në gjuhën e dytë, atëherë kemi bilinguizëm natyral ose të fituar. Nga ana tjetër, kur përvetësimi i gjuhës së dytë arrihet përmes mësimdhënies formale duke ndjekur mësimet në një shkollë apo në një kurs, atëherë kemi bilinguizëm kulturor¹⁸.

2) sipas kriterëve gjuhësorë: a) Weinreich duke u bazuar në lidhjen që ekziston midis simboleve gjuhësore dhe koncepteve përkatëse semantike dallon tri lloje bilinguizmi - bilinguizmi i koordinuar, i cili përfaqëson rastet kur personi mëson përmendësh simbolet dhe domethënien e tyre përkatëse konceptuale veçmas në të dyja gjuhët. Në këtë rast, personi biling ka përvetësuar dy gjuhët në dy hapësira të ndryshme sociale dhe për këtë arsye ai ka zhvilluar dy sisteme semantike gjuhësore të ndara. Më tej ai vijon me bilinguizmin sintetik, ku shpjegon se shfaqet në ato raste kur në mjedisin e afërt të individit biling alternohen të dyja gjuhët nga i njëjti person në të njëjtën situatë. Kështu simbolet gjuhësore, pra fjalët, në të dy gjuhët janë të ndara, por jo në kuptimin e tyre (kuptim i përbashkët semantik). Së fundmi, flasim për bilinguizëm të varur kur personi mëson një gjuhë të dytë me ndihmën e gjuhës së tij të parë, pra, kur struktura e gjuhës së dytë varet nga struktura e gjuhës së parë; b) dy forma të tjera të bilinguizmit që lidhen me shkallën e përvetësimit të çdo gjuhe janë bilinguizmi ndërveprues dhe ai i balancuar. Individi i cili ka aftësinë për të përdorur të dyja gjuhët, në të gjitha rrethanat e jetës së përditshme me të njëjtën lirshmëri quhet biling ndërveprues, ndërsa individi i cili nuk ka aftësinë për të përdorur të dyja gjuhët, në rrethana të ndryshme me të njëjtën lirshmëri quhet biling i balancuar. Baetens Beardsmore na sjell si shembull bilingësh të balancuar, nxënësit që frekuentojnë shkolla dygjuhëshe, që kuptojnë traditat shkollore në të dyja gjuhët dhe që performojnë në klasë në të dyja gjuhët.

3) sipas kriterëve psiko-socio-gjuhësorë: a) disa studime të kryera nga fillimi i vitit 1960, treguan se fëmijët bilingë që zhvillojnë të dyja gjuhët paralelisht nën të njëjtin kujdes, tregojnë një formë shtesë bilinguizmi duke shtuar në repertorin e tyre një gjuhë të dytë, pa ndonjë pengesë në zhvillimin e gjuhës së tyre të parë. Ata arrijnë një nivel të lartë, si në të folur, ashtu edhe në të shkruar në të dyja gjuhët¹⁹. Me pak fjalë, në bilinguizmin aditiv dy sistemet gjuhësore dhe kulturore bashkëjetojnë në

18 Σελλά-Μάζη, Ε. 2001. Διγλωσσία και κοινωνία. Η κοινωνιογλωσσολογική πλευρά της διγλωσσίας. Η ελληνική πραγματικότητα. Αθήνα: Προσκήνιο.

19 Cummins, J. 2003/2005. (μετ. Σ. Αργύρη, εισ.-επιμ. Ε. Σκούρτου), Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας. Αθήνα: Gutenberg, Β' έκδοση βελτιωμένη.

harmoni në individin biling, duke ndikuar pozitivisht në zhvillimin e përgjithshëm të personalitetit të tij dhe në zhvillimin e gjuhës amtare dhe të gjuhës së dytë paralelisht. Megjithatë, sipas Lambert, fenomeni i bilinguizmit subtraktiv ndodh kur, për shkak të presionit shoqëror dhe politik të mjedisit, personave bilingë, që në vitet e para të jetës, u imponohet përdorimi ekskluziv i gjuhës dominuese duke neglizhuar gjuhën amtare. Si pasojë është ngadalësuar përparimi në gjuhën e parë, dhe zhvillimi jo i kënaqshëm në gjuhën e dytë. Kjo formë e bilinguizmit zakonisht ndodh te fëmijët e pakicave ku gjuha dhe kultura e tyre nuk vlerësohen pozitivisht nga popullata vendase dhe kjo lidhet në mënyrë të drejtpërdrejtë me performancën e dobët të këtyre nxënësve, me mungesën e vetëperceptimit dhe me humbjen e identitetit kulturor. Prandaj, në rastet kur vërehet zhvillimi i mirë i dy gjuhëve paralelisht, atëherë bilinguizmi anon ndaj avantazheve, ndërsa në të kundërt, kur të dy gjuhët e bilingut janë minimalisht të zhvilluara, atëherë personi ndikohet negativisht nga fenomeni i bilinguizmit^{20/21/22}; b) Hansegard²³ u përpoq të përshkruajë fenomenin e semilingualizmit të dyfishtë, duke folur për mangësitë në gjashtë aftësitë gjuhësore të mëposhtme: i) në gamën e fjalorit, ii) në saktësinë e gjuhës, iii) në përpunimin e pavetëdijshëm të gjuhës, iv) në krijimin gjuhësor, v) në kontrollin absolut të funksioneve të gjuhës (emocional, njohës), vi) në kuptimet dhe figurat e fjalës. Kështu, gjysmë-gjuhësor (angl. semilingualist) quhet ai person që paraqet mangësi sasiore dhe cilësore në të dyja gjuhët, krahasuar me monolingët. Semilingualisti paraqet fjalor të kufizuar, gramatikë të pasaktë, ngurtësi dhe vështirësi për të shprehur emocione në të dy gjuhët.

4) sipas kritereve individuale dhe sociale: a) termi dygjuhësi (bilinguizëm) është prezantuar nga Ferguson, për të përshkruar situatat ku dy variante të të njëjtës gjuhë (i lartë dhe i ulët) bashkëjetojnë dhe secili kryen funksione të ndryshme shoqërore. Këto dy variante përdoren nga anëtarët e shoqërisë në ambiente të pakufizuara, ku varianti i lartë gëzon prestigj shoqëror ndryshe nga varianti i ulët. Fishman, duke zgjeruar konceptin e bilinguizmit të Ferguson, argumentin se bilinguizmi mund t'i referohet bashkëjetesës së dy gjuhëve të ndryshme dhe duke kombinuar bilinguizmin individual dhe shoqëror përshkruan katër situata gjuhësore^{24/25}. Në rastin të parë, është e mundur brenda shoqërisë ose komunitetit të ketë njëkohësisht bilinguizëm individual dhe

20 Σελλά-Μάζη, Ε. 2001. Διγλωσσία και κοινωνία. Η κοινωνιογλωσσολογική πλευρά της διγλωσσίας. Η ελληνική πραγματικότητα. Αθήνα: Προσκήνιο.

21 Baker, C. 2001. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism* (3rd ed.). Clevedon: Multilingual Matters LTD.

22 Shkurtaj, Gj. 2009. *Sociolinguistikë e shqipes*, Morava, Tiranë.

23 Baker, C & Jones, S. P. 1998. *Encyclopedia of Bilingualism and Bilingual Education Multilingual matters*. ISBN: 1853593621.

24 Δαμανάκης, Μ. 1998. Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση. Αθήνα: Gutenberg.

25 Calvet, J.-L. 2002. *La sociolinguistique*. Paris, Presses universitaires de France.

shoqëror. Të gjithë anëtarët janë në gjendje të përdorin dhe variantin e lartë dhe të ulët, ku secili variant ka funksione të ndara, p.sh. në shtetin e Paraguit banorët flasin gjuhën gurani, si variant i ulët, por paralelisht përdorin dhe gjuhën spanjolle si variant i lartë. Në rastin e dytë, përshkruhet shoqëria e përbërë nga bilinguizmi shoqëror, por mungon ai individual. Këtu dy gjuhë bashkëjetojnë në një mjedis të caktuar gjeografik, megjithatë, këto gjuhë nuk përdoren në mënyrë paralele nga të gjithë anëtarët e shoqërisë. Kështu, individët, edhe pse janë të organizuar në të njëjtin shtet, mund të përqafojnë të njëjtën fe, të gëzojnë të njëjtat të drejta, nuk janë në gjendje të komunikojnë midis tyre pasi nuk lidhen gjuhësisht. Në rastin e tretë, përshkruhen shoqëritë brenda të cilave edhe pse ka individë ose grupe që në kontaktet e tyre të përditshme përdorin dy gjuhë, shoqëria apo institucionet sociale janë njëgjuhëshe. Këto shoqëri Fishman i karakterizon si të paqëndrueshme dhe në tranzicion, pasi aty ku ka bilinguizëm individual pa pasur shoqëror, pritet mbipopullimi i një gjuhe nga një tjetër me kalimin e kohës. Këtë fenomen e hasim në shoqëritë e migrimit në të cilat jetojnë komunitetet e ndryshme gjuhësore, gjuhët e të cilave nuk kanë vlerë funksionale jashtë kontekstit familjar ose bashkësisë etnike. Së fundmi, në rastin e katërt, përmenden shoqëritë në të cilat nuk ekziston as bilinguizëm individual dhe as shoqëror. Kjo ndodh në komunitetet primitive dhe të izoluara, ku rolet sociale nuk janë të diferencuara²⁶; b) dallimi i bilinguizmit midis elitës dhe shumicës është kryer nga Paulston; sipas tij, kemi bilinguizëm të elitës kur individët mësojnë përveç gjuhës së tyre amtare dhe gjuhë të tjera. Ata përvetësojnë një gjuhë të huaj ose sepse në mjedisin ku ata jetojnë mësimi i gjuhëve të huaja është një element arsimit dhe kulture, ose sepse kështu mund të vijë në kontakt me folësit amtarë të kësaj gjuhe për të studiuar kulturën, letërsinë dhe historinë e saj, ose edhe për shkak se të mësuarit e kësaj gjuhe lidhet direkt me qëllimet profesionale, ose, më në fund, sepse vetë njerëzit e konsiderojnë mësimin e gjuhëve të huaja një eksperiencë interesante. Raste që mund të përmenden janë fëmijët bilingvë të diplomatëve apo fëmijët e klasës së sipërme. Në anën tjetër, kemi bilinguizëm të shumicës ku njerëzit janë të detyruar të mësojnë një gjuhë të dytë përveç gjuhës së tyre amtare, sepse kështu mund të përballen me kërkesat e jetës së përditshme, pasi gjuha e dytë është e domosdoshme në mjedisin ku jetojnë. Pra, nevoja për të biseduar me pjesën tjetër të popullsisë, për të gjetur punë, për të ardhur në kontakt me autoritetet publike, për të marrë pjesë në ngjarjet politike dhe shoqërore është një nxitje, e cila çon në përvetësimin e gjuhës së re. Prandaj bilinguizmi i shumicës është një situatë e pavullnetshme që përjetojnë minoritetet apo pakicat gjuhësore²⁷.

26 Δαμανάκης, Μ. 1998. Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση. Αθήνα: Gutenberg.

27 Τριάρχη-Herrmann, Β. 2000. Η Διγλωσσία στην Παιδική Ηλικία: Μια Ψυχολογιστική Προσέγγιση. Αθήνα: Gutenberg.

Bilinguizmi në moshën fëmijërore

Studimet sistematike lidhur me bilinguizmin e fëmijës nisën përafërsisht njëqind vjet më parë me studimin e Ronjat (1913), duke vijuar më tej me studimin madhështor nga Leopold (1939-1949). Çështja që ka tërhequr vëmendjen kryesore të studimeve lidhet me pyetjen nëse një fëmijë dygjuhësh/biling apo shumëgjuhësh/multiling arrin apo jo të ketë të njëjtën performancë në secilën nga gjuhët që ai zotëron, ashtu siç monolingët performojnë në një gjuhë të vetme.

Fëmija fiton zakonet e tij gjuhësore në gjuhën amtare deri në moshën 8 vjeç. Nga kjo moshë e tutje, fillon të funksionojë nëpërmjet proceseve njohëse. Analizon dhe krahason përmes gjuhës amtare, e cila punon negativisht në mësimin e një gjuhe të dytë. Kërkimet tregojnë se pas vitit të nëntë të jetës, gjuha amtare është mjeti i vetëm i të shprehurit dhe të menduarit dhe vepron në mënyrë të pandërgjegjshme, si një sistem “mbrojtës”, në prani të një gjuhe të huaj. Ndaj nëse për arsye të ndryshme s’ka arritur të përvetësojë asnjë gjuhë, atëherë mundësia e përvetësimit të tyre më vonë do të humbasë përgjithnjë. Edhe pse me kalimin e kohës vetëdija dhe etja personale për më shumë kultura dhe më shumë gjuhë do të rritet, mundësitë për përvetësimin e gjuhëve do të jenë gjithnjë më të vogla dhe procesi do të rrjedhë me më shumë vështirësi²⁸.

Çdo fëmijë biling është unik dhe nëse nuk ka ndonjë problem me inteligjencën apo stabilitetin e tij psikik, atëherë ai është në gjendje t’i mësojë paralelisht të dyja gjuhët. Duke krahasuar funksionin e të menduarit kreativ midis një fëmije monoling dhe një biling është gjetur se fëmija biling ka më shumë mundësi për të zhvilluar fleksibilitetin dhe kompleksitetin e të menduarit krahasuar me fëmijën që përdor vetëm një gjuhë. Kjo ndodh sepse bilingët çdo objekt ose ide kanë mundësinë ta përpunojnë nëpërmjet dy ose më shumë fjalëve dhe në këtë mënyrë mund të zhvillojnë shumëllojshmëri më të madhe të kuptimeve se monolingët²⁹. Volterra & Taeschner (1978), pas një studimi të gjatë lidhur me zhvillimin gjuhësor tek fëmijët, zhvilluan një model të zhvillimit gjuhësor biling. Ata zhvilluan modelin e tri fazave të zhvillimit të njëkohshëm biling të cilat janë: a) Faza e parë (1-2 vjeç); në këtë fazë fjalët i përkasin të njëjtës gamë semantike për të dyja gjuhët. Kjo pasqyron faktin se në këtë moshë fëmija përdor një fjalor të përbashkët për të dy gjuhët, të cilat me kalimin e kohës i ndryshon në dy sisteme semantike. Fjalori është vazhdimisht duke u zhvilluar dhe nuk ka fjalë korresponduese nga çdo gjuhë; b) Faza e dytë (2-3 vjeç); në këtë fazë fëmija kupton se në mjedisin e tij fliten dy gjuhë të ndryshme. Ata fillojnë të përdorin paralelisht fjalë nga të dyja sistemet gjuhësore, ndërsa për çdo koncept semantik të zotëruar, zhvillon dhe dy simbole përkatëse. Kupton grupimin dhe kategorizimin e fjalëve dhe përdor fjalë me

28 Τριάρχη-Herrmann, B. 2000. Η Διγλωσσία στην Παιδική Ηλικία: Μια Ψυχολογιστική Προσέγγιση Αθήνα: Gutenberg.

29 Ricciardelli, L. A. 1992. *Creativity and bilingualism*. The Journal of Creative Behavior, 26(4), 242-254.

strukturë të thjeshtë fonologjike duke shmangur ato komplekse. Transferohet me lehtësi nga një gjuhë në tjetrën dhe fillon ndërgjegjësimin e zhvillimit të dy gjuhëve së bashku me zhvillimin e vetëdijes metalinguistike. Fushat morfologjike dhe sintaksore nuk kanë asnjë diferencim ; dhe c) Faza e tretë (3-< vjeç); në këtë fazë ka dy sisteme të ndara semantike dhe dy fusha morfologjike e sintaksore për çdo gjuhë. Përfundon diferencimi i rregullave sintaksore dhe morfologjike të dy sistemeve gjuhësore, bën përgjithësimet e rregullave dhe transferimit nga një gjuhë në tjetrën, përvetëson nivelin morfologjik dhe sintaksor të çdo gjuhe dhe kupton se me çdo bashkëbisedues i duhet të flasë një gjuhë të veçantë³⁰.

Fëmijët e ekspozuar ndaj shumë gjuhëve vijnë në kontakt me kultura, njerëz dhe pikëpamje të tjera. Ata e kanë më të lehtë ndërtimin e identitetit personal dhe nacional, sepse përparësia bilingve u mundëson qasje bikulturale³¹, duke mësuar gjuhën dhe kulturën e vendit pritës, ndërsa ruajnë gjuhën, kulturën dhe zakonet e vendit të origjinës. Në këtë mënyrë, vendoset një themel i mirë në shoqërinë pritëse dhe ruhet lidhja me kulturën e prindërve³².

Bilinguizmi në moshën madhore

Disa studime insistojnë në përfundimin se askush nuk të quhet biling i vërtetë nëse nuk i ka fituar dy gjuhët që në moshën fëmijërore ose të paktën në një moshë shumë të vogël. Por në fakt, jo! Bilinguizmi mund të fitohet në çdo moment, gjatë gjithë jetës së një individi - në fëmijëri, në adoleshencë, ose në moshë madhore, duke marrë parasysh se e kanë fituar gjuhën e dytë apo dhe të tretë në kohë të ndryshme të jetës së tyre dhe jo domosdoshmërisht në fëmijërinë e hershme³³.

Ka shumë arsye që sjellin gjuhët në kontakt duke krijuar mjedise të reja gjuhësore, të cilat si rrjedhojë, nxisin bilinguizmin³⁴. Këta faktorë, të cilët krijojnë nevoja të ndryshme gjuhësore duke lidhur drejtpërdrejt përdorimin e dy apo më shumë gjuhëve njëkohësisht dhe duke zhvilluar kompetencat gjuhësore në masën e kërkuar nga këto nevoja, mund të jenë migrime të llojeve të ndryshme - ekonomike, arsimore, politike

30 Volterra, V., Taeschner, T. 1978. The acquisition and development of language by bilingual children. *Journal of Child Language*, 5, pp. 311-326. Reprinted (2007) in L. Wei (ed) *The bilingual reader*, 301 - 320. New York: Routledge.

31 Τριάρχη-Herrmann, B. 2000. Η Διγλωσσία στην Παιδική Ηλικία: Μια Ψυχολογιστική Προσέγγιση Αθήνα: Gutenberg.

32 Portes, A., Rivas, A. 2012. *The adapton of migrant children*. The future of children, vol 21, no 1.

33 Grosjean, F. 2010. *Bilingual: Life and Reality (Myths about bilingualism)*. Harvard University Press.

34 Βασιλειάδου, Π. 2018. Οι διγλωσσοί μαθητές στο σύγχρονο Επαγγελματικό Λύκειο. Τμήμα Παιδείας – Δια Βίου Μάθησης Δήμου Κορδελιού - Ευόσμου.

http://1epal-evosm.eu/images/2017-2018/site_docs/Diglossia_arthro.pdf

apo fetare; arsimimi dhe kultura; tregtia; martesat e përziera; nevoja për të ardhur në kontakt me autoritetet publike të vendit pritës apo për të marrë pjesë në ngjarjet politike dhe shoqërore etj.³⁵

Bilingu i rritur, në krahasim me bilingun fëmijë mund të klasifikohet vetëm në disa kategori bilinguizmi. Ky klasifikim lidhet drejtpërdrejt me:

- a) kriteret e përvetësimit të gjuhës së dytë - bilinguizmi i vazhdueshëm (kur përvetësimi i një gjuhe të dytë bëhet në një moshë në të cilën gjuha e parë është stabilizuar, pas vitit të tretë të moshës); bilinguizmi i vonë (kur gjuha e dytë është mësuar gjatë adoleshencës ose dhe më vonë); bilinguizmi kulturor (kur përvetësimi i gjuhës së dytë arrihet përmes mësimdhënies formale duke ndjekur mësimet në një shkollë apo në një kurs).
- b) kriteret gjuhësore - bilinguizëm i koordinuar (kur personi mëson përmendësh simbolet dhe domethënien e tyre përkatëse konceptuale veçmas në të dyja gjuhët; bilinguizëm të varur (kur personi mëson një gjuhë të dytë me ndihmën e gjuhës së tij të parë, pra, kur struktura e gjuhës së dytë varet nga struktura e gjuhës së parë).
- c) kriteret individuale dhe sociale - bilinguizëm individual dhe shoqëror (ku dy variante të të njëjtës gjuhë (i lartë dhe i ulët) bashkëjetojnë dhe secili kryen funksione të ndryshme shoqërore); bilinguizëm i elitës (kur individët mësojnë gjuhë të tjera, sepse në mjedisin ku ata jetojnë mësimi i gjuhëve të huaja është një element arsimit dhe kulture, ose sepse kështu mund të vijë në kontakt me folësit amtarë të kësaj gjuhe për të studiuar kulturën, letërsinë dhe historinë e saj, ose, sepse vetë njerëzit e konsiderojnë mësimin e gjuhëve të huaja një eksperiencë interesante; bilinguizëm i shumicës (kur individët janë të detyruar të mësojnë një gjuhë të dytë sepse duhet të përballen me kërkesat e jetës së përditshme, pasi gjuha e dytë është e domosdoshme në mjedisin ku jetojnë³⁶. Përkundër diversitetit të madh që ekziston midis këtyre njerëzve, të gjithë kanë në jetën e tyre më shumë se një gjuhë.

Mësimi i një gjuhe të huaj në moshë të vogël është krejt ndryshe nga të mësuarit e gjuhës së dytë në moshë madhore. Kur një i rritur zgjedh për të mësuar një gjuhë të huaj dhe vendos në favor të saj, merr parasysh elementin e afinitetit gjuhësor, pra, ai zgjedh të mësojë një gjuhë që i përafrohet gjuhës që ai njih shumë mirë; p.sh. nëse njih italisht, e ka më të lehtë të mësojë frëngjisht etj. Megjithatë, për një nxënës/student i cili studion në një mjedis gjuhësor të huaj, afiniteti i gjuhëve është një çështje dytësore. Atij nuk i ofrohet mundësia e zgjedhjes; është i detyruar të mësojë atë gjuhë - pavarësisht nga afiniteti i sistemeve gjuhësore. Në këtë rast bilinguizmi është i imponuar, jo i zgjedhur.

35 Grosjean, F. & Li, P. 2013. *The Psycholinguistics of Bilingualism*. Malden, MA & Oxford: Wiley-Blackwell.

36 Τριάρχη-Herrmann, B. 2000. Η Διγλωσσία στην Παιδική Ηλικία: Μια Ψυχολογική Προσέγγιση Αθήνα: Gutenberg.

Pra, faktori kryesor që drejton në përvetësimin dhe zhvillimin e një gjuhe është nevoja për të - nevoja për të ndërvepruar me të tjerët, për të studiuar ose punuar, për të marrë pjesë në aktivitete shoqërore etj. Megjithatë për përfundimin e procesit të bilinguizmit nga të rriturit, duhet të jenë prezentë edhe disa faktorë shtesë, si: qëndrimi pozitiv/miratimi ndaj gjuhës dhe identiteteve kulturore të vendit në fjalë - si rrjedhojë dhe ndaj dygjuhësisë; ndihma e familjes, miqve, kolegëve dhe komunitetit në përgjithësi.

Bilingët ndryshojnë nga njëri-tjetri në një numër të variablave. Përveç faktorëve kryesorë si moshë, gjinia, statusi socio-ekonomik dhe arsimor, takojmë dhe faktorë të tjerë plotësues, të tillë, si: konfigurimi i repertorit gjuhësor paralelisht me kompetencën globale të këtyre gjuhëve, historiku i përvetësimit të gjuhëve (kur dhe si janë fituar e përdorur këto gjuhë), qëndrueshmëria gjuhësore (a janë ende këto gjuhë në proces përvetësimi/ristrukturimi), kompetenca gjuhësore e secilës gjuhë - bazuar në katër aftësitë gjuhësore përkatëse (të lexuarit/ të shkruarit/ të folurit/ të dëgjuarit), përdorimi i gjuhëve (cilat gjuhë përdoren, kur, me kë dhe për çfarë arsye), situatat, bashkëbiseduesit dhe funksionet e reja të gjuhës (a ndryshon mjedisi dhe funksioni i përdorimit të gjuhëve) etj.³⁷

Që një individ i moshës madhore të identifikohet si biling, kriter themelor mbetet niveli i aftësisë gjuhësore dhe përdorimi i gjuhës. Bilingët, për shkak se nevojat dhe përdorimet e gjuhëve janë mjaft të ndryshme, rrallë zhvillojnë një shkallë të barabartë dhe të plotë në secilën gjuhë. Niveli i rrjedhshmërisë së arritur në një gjuhë, më saktësisht, në një nga kompetencat gjuhësore, do të varet nga nevoja për atë gjuhë dhe do të jetë specifike për një sektor të veçantë. Edhe në rastet kur rrjedhshmëria paraqitet në nivele të larta, shpesh bilingët mbajnë theksin e gjuhës së tyre të parë. Nëse kompetencat gjuhësore e të lexuarit dhe të shkruarit nuk do të jenë të nevojshme në një gjuhë, ato nuk do të zhvillohen. Nëse flitet një gjuhë me një numër të kufizuar përdoruesish ose një numër të reduktuar fushash, atëherë rrjedhshmëria e saj do të jetë më e ulët dhe përdorimi i saj më i kufizuar. Përveç kësaj, këta individë nuk kanë të njëjtën rrjedhshmëri në të gjitha gjuhët dhe shpesh, në gjuhën që kanë përvetësuar së fundmi, mbartin theksin e gjuhës së parë³⁸. Për këtë arsye dhe sipas këtij parimi shpjegohet pse bilingët zakonisht nuk janë dhe përkthyes shumë të mirë. Disa nuk njohin ekuivalentët e përkthimit në gjuhë të tjera - fjalë, fraza, shprehje të caktuara etj., çka mund të përkthehet në perceptime dhe probleme riprodhimesh gjuhësore.

Në lidhje me nivelin gjuhësor të një individi biling, huazimi apo dhe transferimi i elementëve zakonisht realizohet nga gjuha që përdoruesi njeh më mirë drejt gjuhës së dytë (gjuhës që ai përpiket të mësojë). Në rastet kur në jetën e një bilingu dominon një fushë me një mjedis të caktuar gjuhësor - p.sh. profesional, fetar, politik, sportiv etj.,

37 Grosjean, F. 1997. *The bilingual individual*. Interpreting, 2(1/2), 163-187.

38 Grosjean, F. & Byers-Heinlein, K. 2018. *Bilingual adults and children: A short introduction*. në Grosjean, F. & Byers-Heinlein, K. 2018. pp. 4-24.

atëherë kjo fushë mbulohet plotësisht nga leksiku i një gjuhe. Me përjashtim të rasteve kur një biling ka përvetësuar gjuhën e dytë paralelisht me mësimin e ekuivalentëve të përkthimit, në rastet e tjera ka mungesë të theksuar leksiku, edhe pse individit biling mund të ketë rrjedhshmëri të plotë në të dyja gjuhët³⁹. Megjithatë duke marrë parasysh profilin gjuhësor të një bilingu në përdorimin e gjuhëve, hasim shkëmbin të kodeve gjuhësore (angl. kode switching), huazime, ndërhyrje etj.

E megjithatë, qëndrimet mbi dygjuhësinë apo shumëgjuhësinë janë kontradiktore; ekzistojnë si efekte pozitive, ashtu edhe negative. Sigurisht, ndërkohë që kërkojmë efektet pozitive dhe/ ose negative të bilinguizmit, duhet marrë parasysh mjedisi i përgjithshëm socio-linguistik në të cilin u përvetësua gjuha e dytë dhe/ose e tretë.

Disa nga avantazhet⁴⁰ dhe disavantazhet⁴¹ e individit janë: avantazhet: komunikimi: njohja e dy ose më shumë gjuhëve mundëson zgjerimin e rrjeteve të komunikimit të një personi. Përveç kësaj, njohja e gjuhës së trashëgimisë (angl. heritage language), lejon komunikimin me anëtarët e familjes, ruajtjen dhe forcimin e marrëdhënieve dhe transferimin e trashëgimisë kulturore nga një brez në tjetrin; aspekti socio-ekonomik: njohja e të paktën dy gjuhëve kontribuon në përmirësimin e nivelit të arsimit, i cili është një faktor vendimtar në rritjen e mundësive të punësimit të individit dhe të të ardhurave të tij; aspekti social-emocional: përfitimet komunikuese dhe socio-ekonomike rezultojnë në forcimin e vetëbesimit të individit biling; aspekti kulturor: fëmijët jo vetëm që mësojnë zakonet dhe varietetet shoqërore në stilin bisedor në të paktën dy gjuhë, por përvojnë e tyre bilinge janë një sfidë mbi mënyrën se si ata e shohin botën, por edhe identitetin e tyre social. Ky këndvështrim u jep atyre një perspektivë të ndryshme dhe më të gjerë mbi ngjarjet dhe njerëzit, duke i bërë ata më tolerantë dhe të ndjeshëm ndaj çështjeve të diversitetit kulturor, racial dhe gjuhësor; aspekti njohës: individët bilingë në krahasim me ata monolingë, paraqesin procese njohëse/fleksibël në fusha si: kuptimi i koncepteve matematikore dhe zgjidhja e problemeve; logjika dhe gjykimi; zhvillimi i kujtesës, përqendrimi i vëmendjes dhe marrja e vendimeve të qëndrueshme; vetëkontrolli; disavantazhet: “teoria e balancës”: sipas këtij perceptimi, përvetësimi i një gjuhe të dytë ka pasoja të dëmshme për zhvillimin dhe mirëmbajtjen e gjuhës së parë, pasi diskutohet i gjuhës së dytë anon gjithnjë e më shumë në duke dëmtuar diskun e gjuhës së parë. Pra, marrëdhënia që zhvillohet midis dy gjuhëve është në thelb një marrëdhënie e peshës dhe kundërpeshës, ashtu siç ndodh në një peshore; “teoria e tullumbaceve”: sipas këtij perceptimi, aftësia gjuhësore tek një person monoling duket se zë hapësirën e një tullumbace të fryrë; tek personi biling ekzistojnë dy tullumbace, por ato ndajnë të

39 Grosjean, F. 1997. The bilingual individual. Interpreting, 2(1/2), 163-187.

40 Baker, C. 2011. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism (5th Edition)*. Clevedon: Multilingual Matters, in Stamouli, S. 2014. Σύνοψη εισαγωγή στη διγλωσσία. Επιμορφωτικός Οδηγός. Βασικές Αρχές για τη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης/ Ξένης Γλώσσας (Επίπεδα Α1- Β2). Επιμέλεια έκδοσης: Μαρία Ιακώβου.

41 Baker C. (2001) Εισαγωγή στη Διγλωσσία και στη Δίγλωσση Εκπαίδευση (επιμ.- εισαγ. Μ. Δαμανάκης, μτφ. Α. Αλεξανδροπούλου) Αθήνα: Gutenberg.

njëjtën hapësirë në brendësi të trurit dhe, për këtë arsye, sa më shumë hapësirë zë aftësia në një gjuhë, aq më pak hapësirë mbetet në dispozicion për gjuhën e dytë.

Përfundime

Ndryshimet e vazhdueshme e të shpejta të vërejtura gjatë viteve të fundit, kanë sjellë ndryshime domethënëse si në strukturat sociale dhe demografike, ashtu edhe në ato kulturore e gjuhësore në mbarë botën. Si rrjedhojë, shoqëria ka fituar një karakter shumëkombësh dhe diversitet kulturor e gjuhësor. Nevoja për komunikim midis individëve të kombësive të ndryshme me gjuhë, zakone dhe tradita të ndryshme, është një fenomen i përditshëm dhe përvetësimi e përdorimi i dy a më shumë gjuhëve vret re në shumicën e individëve të çdo shtrese shoqërore.

Mësimi i një gjuhe të dytë apo edhe më shumë është një fenomen kompleks pasi drejtohet nga një larmi faktorësh. Këta faktorë, gjuhësorë dhe jogjuhësorë, lidhen me parametrat individualë, emocionalë dhe konjitivë, të cilët nuk veprojnë në mënyrë të njëanshme, por bashkëveprojnë. Përcaktimi i një tipologjie të strukturuar të faktorëve që ndikojnë në ritmin dhe ecurinë e mësimit të një gjuhe të dytë nuk është një detyrë e lehtë, siç dëshmohet nga qasjet dhe sugjerimet e ndryshme të studiuesve. Megjithatë, faktorët individualë më të rëndësishëm që ndikojnë në mësimin e një gjuhe të dytë janë: gjuha amtare, mënyra e të mësuarit të gjuhës së huaj, predispozita, motivimet, qëndrimet, personaliteti, mënyra dhe strategjitë e të mësuarit, mosha dhe gjinia.

BIBLIOGRAFIA:

- BAKER, c & JONES, s.p. (1998), Encyclopedia of Bilingismand Biling Education Multilingual matters. ISBN: 1853593621.
- BAKER, c. (2001), Foundations of Biling Education and Bilingism (3rd Ed.). Clevendon: Multilingual Matters LTD in Επιμορφωτικός Οδηγός. Βασικές Αρχές για τη Διδασκαλία της Ελληνικής ως Δεύτερης/ Ξένης Γλώσσας (Επίπεδα Α1-Β2). Επιμέλεια έκδοσης: Μαρία Ιακώβου.
- CALVEY, J. L. (2002), La sociolinguistique. Paris, Presses universitaires de France.
- CUMMINS, J. (2003-2005), (μετ. Σ. Αργύρη, εισ.-επιμ. Ε. Σκούρτου), Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση. Εκπαίδευση με σκοπό την Ενδυνάμωση σε μια Κοινωνία της Ετερότητας. Αθήνα: Gutenberg, Β' έκδοση βελτιωμένη.
- DIEBOLD, A. R. (1961), Incipient Bilingism. Language 37, no.1. 97-112. doi:10.2307/411253.
- GROSJEAN, f. & BYERS-HEMLEN, k. (2018), Biling adults and children: A short introduction. në
- GROSJEAN, f. & BYERS-HEMLEN, k. (2018), pp. 4-24.
- GROSJEAN, f. & LI, p. (2013), The Psycholinguistics of Bilingism. Malden, MA & Oxford: Wiley-Blackwell.
- GROSJEAN, f. (1989), Neurolinguists, Beware! The Biling Is Not Two Monolinguals in One

Person. *Brain and Language*, 36, 3-15.

GROSJEAN, F. (1997), The biling individual. *Interpreting*, 2 (1/2), 163-187.

PORTES, A. RIVAS, A. (2011), The adaption of migrant children. *The future of children*, vol 21, no 1.

RICCIARDELLI, L. A. (1992), Creativity and bilingualism. *The Journal of Creative Behavior*, 26(4), 242-254.

SHKURTAJ, GJ. (2009), *Sociolinguistik e shqipes*, Morava, Tiranë.

VOLTEERRA, V., TAESCHNER, T. (1978), The acquisition and development of language by biling children. *Journal of Child Language*, 5, pp. 311-326. Reprinted (2007) in L. Wei (ed) *The biling reader*, 301 - 320. New York: Routledge.

ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ, Π. 2018. Οι δίγλωσσοι μαθητές στο σύγχρονο Επαγγελματικό Λύκειο. Τμήμα Παιδείας - Δια Βίου Μάθησης Δήμου Κορδελιού-Ευόσμου. http://1epal-evosm.eu/images/2017-2018/site_docs/Diglossia_arthro.pdf

ΔΑΜΑΝΑΚΗΣ, Μ. (1998), *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα. Διαπολιτισμική προσέγγιση*. Αθήνα: Gutenberg.

ΣΕΛΛΑ-ΜΑΖΗ, Ε. (2001), *Διγλωσσία και κοινωνία. Η κοινωνιογλωσσολογική πλευρά της διγλωσσίας. Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο.

ΣΚΟΥΡΤΟΥ, Ε. (2002), Δίγλωσσοι μαθητές στο ελληνικό σχολείο. *Επιστήμες Αγωγής, Θεματικό τεύχος* 2002, 12.

ΤΡΙΑΡΧΗ-HERRMANN, B. (2000), *Η Διγλωσσία στην Παιδική Ηλικία: Μια Ψυχολογιστική Προσέγγιση* Αθήνα: Gutenberg.